

Rainer Schmidt. Giluminės psichologijos modelis

2008-09-04

Liepos 31 – rugpjūčio 3 dienomis Vilniuje vyko 24-asis tarptautinis individualiosios psichologijos kongresas „Švelnumas ir agresyvumas: šių dienų iššūkis“. Kongrese pranešimus skaitė ir seminarams vadovavo individualiosios psichologijos specialistai iš viso pasaulio: 190 dalyvių iš 17 šalių. Siūlome skaitytojams vieno iš kongreso dalyvių, žymaus vokiečių individualiosios psichologijos atstovo dr. Rainerio Schmidto mintis apie dviejų žmogaus varomųjų jėgų – galios siekimo ir bendrumo jausmo – sąveiką. Pranešimas buvo skaitytas Vilniuje vykusiame kongrese.

Dr. Rainer Schmidt

Dialektinė įtampa tarp galios siekimo ir bendrumo jausmo – giluminės psichologijos modelis

Įžanga, arba trumpas žvilgsnis į istoriją

Praėjusiais metais pasirodė vokiečių ir amerikiečių istoriko Fritzo Sterno knygos „Penkios Vokietijos ir vienas gyvenimas“ vertimas į vokiečių kalbą („Fünf Deutschland und ein Leben“). Tai labai jaudinanti laikmečio liudininko atsiminimų knyga. Autorius gimė 1926 m. Vroclave, kuris tuo metu priklausė Vokietijai, gerbiamo žydų kilmės gydytojo šeimoje, 1938 m. su tėvais emigravo į Ameriką ir vėliau dėstė istoriją Kolumbijos universitete. Kai baigėsi nacistinio režimo siaubai, jis buvo vienas iš tiltų tiesėjų tarp Amerikos, kuriai jautėsi dėkingas tiek už profesinės, tiek ir už žmogiškosios laisvės išsipildymą, ir Europos, su kurios kultūra ir istorija jautėsi susijęs visą gyvenimą. Jo penkios Vokietijos yra Veimaro Respublika, vadinamasis „Trečiasis reichas“, Vokietijos federatyvinė respublika, Vokietijos demokratinė respublika ir vėl suvienytoji Vokietija. Visas šias vokiškosios istorijos fazes jis lydėjo budriu istoriniu žvilgsniu, pats dalyvaudamas toje istorijoje.

1972 m. Konstancos universitete skaitytame pranešime istorikas iškėlė tokią tezę: „Nacionalsocializmo laikotarpis turėtų būti ištirinėtas antrojo trisdešimtmetį Europoje trukusio karo kontekste. Klausimą „Kodėl Hitleris Vokietijoje?“ derėtų pratęsti klausimu „Kodėl Hitleris Vakarų pasaulyje?“. Reikėtų nagrinėti prisitaikymo prie totalitarizmo prieštarumus, nes prisitaikymo buvo visur, taip kaip ir politinio neatsparumo, žmogiško bailumo, nesaugumo, išdavysčių ir nežmoniškumo. Aš pasisakau už tai, kad dėmesingai tyrinėtume praeities simbolius ir retoriką ir racionaliai tyrinėtume iracionalumo reikšmę politiniame gyvenime.“

Taigi Sternas nori aptarti nacionalsocializmo fenomeną platesniu ir kolektyviškesniu mastu. Antruoju „trisdešimtmetį trukusiu karu“ jis vadina laikotarpį nuo 1914-ųjų iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos 1945-aisiais. Faktiškai nacionalistinio-ideologinio apakimo fenomenas – bent jau Europoje – pasireiškė gerokai prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Valdantieji vis labiau pasidavė aklam valdžios geismui, o didžioji dalis jų pavaldinių buvo pasirengę sekti jais. Faktiškai Pirmojo pasaulinio karo metu prasidėjo nacionalsocialistų skatinamos europinės kultūros katastrofos kulminacija

Kitoje vietoje Sternas rašo: „Pirminė mano tezė buvo ta, kad nacionalsocializmas, kurio sėkmė jau buvo įrodyta grynai materialiai arba politiškai, pasižymėjo stipria psichologine trauka. Svarbus elementas buvo jo pseudoreliginė forma, nacionalinio atgimimo pažadas, tautinė bendrija, kurią vedė apsišaukėlis gelbėtojas, ketinęs išvaduoti tautą išnaikindamas jos kenkėjus – marksistus, žydus – ir pašalindamas jų nuodijančią įtaką vokiečių gyvenimui.“

Pasiremdamas istoriko Fritzo Sterno knyga norėjau parodyti istorinį kontekstą, kuriame mes turėtume suprasti savo temą: „Adlerio galios ir bendrumo jausmo psichologija“. Mes gyvename savo, savo šalies ir pasaulio istorijoje.

„Bendrumo jausmo“ sąvoką Alfredas Adleris įtraukė į savo teoriją, kurią turėtume suprasti kaip giluminę psichologiją, po Pirmojo pasaulinio karo, būdamas paliestas ir sukrėstas laikmečio žiaurumo. Savo pagrindinio veikalo – knygos „Apie nerviškąjį charakterį – lyginamosios individualiosios psichologijos ir psichoterapijos pagrindai“ antrojo leidimo įžangoje jis 1919 metais įrašė tokį sakinį: „Tarp abiejų šios knygos leidimų įsiterpė pasaulinis karas su savo tęsiniais, įsiterpė siaubinga masių neurozė, kuriai pasiryžo mūsų neurotiškai apsirgusi kultūra, draskoma valdžios siekimo ir prestižo politikos. Gasdinanti mūsų laikmečio istorijos eiga šurpiausiai patvirtina paprastas šios knygos mintis. Ir atsiskleidžia demoniškas visuotinio valdžios troškimo, smaugiančio ir klastingai piktnaudžiaujančio nemirtingu žmonių bendrumo jausmu, kūrinys.“

Adleris tuomet negalėjo numanyti viso žiaurios kančios ir žmonių paniekimo masto, kuris ateinančiais dešimtmečiais iškeros žmonijoje. Holokausto nusikaltimas pranoko bet kokią žmogišką vaizduotę.

Adlerio apmąstymų apie žmogiškosios veiklos motyvaciją centre anksti atsirado valdžios siekimo problema, dėl kurios žmogus tampa svetimas pats sau, kuri silpnina ar visai užgesina gamtos duotą žmogiškojo ryšio jausmą. Adleris kūrė psichologiją, kritiškai apmąstančią valdžią (galia), kuri iki šiandienos yra aktualus įnašas į giluminį žmogaus veiklos supratimą.

Finališkumas (tikslų siekimas) ir galios problema Friedricho Nietzsche`'s ir Alfredo Adlerio kūryboje

Jau 1912 m. Adleris parašė tokius sakinius: „Iki šiol mes manėme, kad iš konstitucinio menkavertiškumo išaugusios neurozės dominuojanti jėga yra savojo vertės jausmo išaukštinimas, kuris visada mėgina prasiveržti su nepaprasta galia.(...) Pati išraiškos forma ir šios svarbios minties, kurią galima būtų apibrėžti ir kaip galios troškimą (Nietzsche`'s - *Wille zur Macht*), pagilinimas moko mus, kad čia į veiksmažodį kompensacijos tikslu įsijungia ypatinga jėga, kuri siekia panaikinti vidinį nesaugumą. Sustabarėjusios formuliuotės, kuri dažniausiai prasimuša į sąmonės paviršių, dėka neurotikas mėgina rasti atramos tašką, kad apverstų pasaulį...“

Šiais sakiniais jis suformulavo dvi esmines savo individualiosios psichologijos idėjas. Viena yra finališkumo idėja. Adleris aprašo, kaip žmogus išsikelia fiktyvų tikslą, kad įveiktų stygiaus situaciją, vieną iš jam gresiančių menkavertiškumų. Čia postulodamas į tikslą nukreiptą gyvenimo judesį, kuriuo žmogaus veiklos motyvacija determinuojama labiau nei libidiniais potraukiais, nukreiptais į malonumo siekimą ir nemalonumo vengimą, jis pagrindė konfliktą su savo mokytoju Sigmundu Freudu.

Antroji Adlerio idėja sudaro jo kritiškai apmąstomos galios (valdžios) psichologijos branduolį. Adleris daro išvadą, kad šis gyvenimo judesys yra mėginimas kompensuoti egzistenciškai išgyventą menkavertiškumą ar bejėgiškumą, o kraštutiniu atveju jis gali nuvesti į galios ir dieviškumo siekimą. Adleris šį judesį pavadina „galios troškimu“ ir tuo aiškiai parodo, kad remiasi filosofu Friedrichu Nietzsche. Geriau įsižiūrėjus atsiskleidžia, kad Adleris „galios troškimo“ sąvoką pasiskolina iš Nietzsche`'s tik kaip pagrindinės įveikimo siekiančios varomosios jėgos aprašymą, ją susieja su nauju giluminės psichologijos požiūriu ir atskleidžia visai kitu aspektu. Nietzsche`'s filosofijos galutinė išvada yra nekritiškas galios šlovinimas, o Adlerio individualioji psichologija – kritiška refleksija. Manėsas Sperberis pagrįstai rašo: „Alfredas Adleris buvo tas (...), kuris Nietzsche`'s galios troškimo sampratą, apverstą žemyn galva, vėl pastatė ant kojų.“

Nietzsche`'s filosofijos pradžia yra radikali: „Dievas mirė, besigailėdamas žmogaus Dievas mirė“. Jo filosofinė išvada yra beiluzinis tokios būties priėmimas. Iš to seka jo teiginys apie beribį galios troškimą. Jis aštriai kritikuoja visą idealizmą, krikščionybę, apskritai religiją ir iš jos kylančius moralės įstatymus kaip varžančią ir luošinančią viešpatavimo priemonę, kuri yra priešiška gyvenimui ir vystymuisi. Nietzsche netyrinėja galios fenomeno, jis mato joje dionizišką pirmąją jėgą. Filosofas tampa šitaip suprasto dioniziškumo skelbėju. Nietzsche paskelbia galios troškimą kūrybine jėga, kuria naudodamasis žmogus peraus pats save ir tampa ateities antžmogiu.

Iš Nietzsche`'s minčių palikimo visai jaunų žmonių kartai, gyvenusiai devyniolikto – dvidešimto amžių sandūroje ir Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, prabilo naujo gyvenimo jausmas. Knyga „Taip kalbėjo Zaratustra“ buvo suprasta kaip kvietimas į naują ir nuo apdūkėjusių moralinių varžtų išlaisvintą gyvenimą.

Bet Nietzsche buvo suprastas ir neteisingai – fašizmo ideologai pasinaudojo juo kaip savo barbariškos rasių teorijos liudytoju. Nietzsche niekada nebuvo rasistas, o devynioliktame amžiuje Vokietijoje plintantį antisemitizmą jis atmetė. Jo antžmogis, tai yra žmogus, praugantis pats save, tikrai nebuvo sumanytas kaip nehumaniška bestija, o greičiau kaip asmuo, išaugantis iš savo ribotumo. Vis dėlto jis pats savo vėlesniuose raštuose pateikdamas įvairias formuluotes buvo arti tokių nesupratimų: „Norima rasti formulę tokiam likimui, koks yra žmogaus? – Ji yra mano Zaratustroje – ir kas nori būti gėrio ir blogio kūrėjas, tas turi būti naikintojas ir sulaužyti vertybes. Taigi didžiausias blogis priklauso didžiausiam gėriui. Pastarasis yra kūrybinis“. („Ecce Homo“).

Nietzsche` s dvasinis gyvenimas baigėsi 1889 m. sausio trečią dieną Turine, keturiasdešimt ketvirtaisiais jo gyvenimo metais. Žiūrėdamas į vežiko mušamą arklių jis pratrūksta ašaromis ir apimtas gailesčio palūžta. Tai dešimtmetį trukusio dvasinio aptemimo pradžia. Atrodo, kad gailestis, su kuriuo jis visą gyvenimą kovojo kaip su įgimtu menkavertiškumu, galų gale jį įveikė. Taip žiūrint, jo mokymas apie antžmogį ir galios troškimą, grynai remiantis Adleriu, buvo nepavykęs mėginimas kompensuoti suvoktą silpnumą, ir jis tragiškai žlugo.

Visiškai priešingai nei Nietzsche, Adleris nuo pat pradžių į galios problemą žiūrėjo kritiškai. Jis taip pat čia matė reiškinį, giliai įsišaknijusį žmonijos istorijoje, tačiau neišaukštino jo, o matė jame jėgą, kuri gali tapti griauančia, jei kartu nebus pareigos jausmo ir iš vaikystės lydinčio atsakingo susietumo su kontekstu jausmo. Galia su savo realiomis raiškos pasaulyje formomis – anot Adlerio – negali būti traktuojama be vertinimo. Jis ją mato negatyviai, lygiai kaip iš šiandieninės pozicijos ją aprašo Klausas Jūrgenas Bruderis: „Galvisada yra galia kitų atžvilgiu, tai dichotominis santykis tarp „viršuje“ ir „apačioje“, kurį nusako nelygybė.“

Galia pažeidžia žmonių lygiavertiškumą, galimybę susitikti viename akių aukštyje. Ji naudoja kontrolę. Šiuo metu šia įžvalga vadovaujasi visi demokratiniai dariniai. Šis negatyvus – mano manymu, realistinis – galios apibūdinimas raudona gija tęsiasi per visus Adlerio gyvenimo veikalus. Jį randame, pavyzdžiui, jo samprotavimuose apie autoritarinį auklėjimą ir sąvokiniame konstrukte „vyriškasis protestas“, apibūdinančiame vyriškų vertybių dominavimo žmogų supančioje visuomenėje pasekmes. Norėdamas suprasti ankstyvuosius giluminės psichologijos teiginius kaip raktiniu tekstu remiuosi Adlerio 1908 m. straipsniu „Apie agresijos potraukį gyvenime ir neurozėje“ („Über den Aggressionstrieb im Leben und in der Neurose“). Agresijos potraukį jis aprašo kaip įveikimo jėgą, kuri gali būti kurianti, kai veikia išvien su susietumo jausmu, ir griauananti, kai to jausmo nėra. Adlerio „galios troškimą“ galima suprasti kaip šios agresyvios jėgos smagialį. Adleris tai priskiria pasąmonei.

Mūsų dvasiniame gyvenime tokios varomosios jėgos, žinoma, yra nevertintinos. Freudo posakis, kad pasąmonė nežino moralės, vis dar galioja. Tačiau tai negalioja jos pasireiškimo realiam pasaulyje formoms. Freudas kaip ir Adleris savo ankstyvuosiuose darbuose aprašo pirmiausia šešėlines pasąmonės puses. Freudas tai daro remdamasis potraukių psichologija, Adleris – greičiau socialine psichologija. Tačiau Adleris anksti ėmė ieškoti šviesių žmogaus sielos pusių, taip pat ir moralinio suvokimo užuomazgų. Šios paieškos galų gale baigėsi „bendrums jausmo“ sąvoka. Ja Adleris į savo galios psichologiją, kaip ją pavadino po Pirmojo pasaulinio karo, įmūrijo lemiamą kertinį akmenį.

Bendrums jausmas kaip vidinė priešprieša galios troškimui

1984 m. skaičiau pranešimą „Liūdesys dėl Savasties, dėl Aš ir dėl Mes“ („Trauer um das Selbst, um das Ich, um das Wir“). Gyniau Adlerio „bendrums jausmo“ sąvoką ir nuo išorės puolimų, ir nuo išpuolių pačios individualiosios psichologijos viduje. Pranešime teigiau: „Adlerio „bendrums jausmas“ išreiškia nuostabą savuoju laikmečiu. Šią sąvoką turėtume suprasti kaip liūdesį dėl Mes. Ką mes, žmonės, darėme praėjusį šimtmetį vieni kitiems, ką mes dar ir šiandien darome vieni kitiems ir ką mes pasiruošę ateityje daryti vienas kitam?“

Tuomet man buvo didelį įspūdį padariusi 1967 m. pasirodžiusi Alexanderio ir Margarete` s Mitscherlich` ū knyga: „Negebėjimas liūdėti (gedėti)“ („Die Unfähigkeit zu trauern“). Kalbėdami apie gebėjimą liūdėti autoriai galvojo apie liūdėjimą dėl to, kad esame nusikaltę greta mūsų esantiems žmonėms. Tai būtų gebėjimas, priskirtinas vidinei psichinei struktūrai, kurią Adleris apibrėžė bendrums jausmo sąvoka. Jei atidžiai skaitome ankstyvuosius Adlerio darbus, pastebime, kad jis jau tada tyrinėjo žmoguje socialinio susietumo esmę, kuri priešinasi aklam reikšmingumo, pranašumo ir galios siekimui. Tai man primena jo ankstyvąjį straipsnį „Vaiko švelnumo poreikis“ („Das Zärtlichkeitsbedürfnis des Kindes“)(1912). Grįždamas iš Pirmojo pasaulinio karo siaubų jis aprašo tokią jėgą, kuri siekia priklausymo žmonių bendrijai, ir pavadina ją bendrums jausmu.

Šis žodžių junginys artimas kitoms sąvokoms, kurias apibrėžė vėlesnės psichoanalitinės mokyklos. Tai, pavyzdžiui, pirminio (bazinio) pasitikėjimo sąvoka Eriksono darbuose, kuri nusako giliai sąmonėje glūdinį pasirengimą galėti pasitikėti. Anglų vaikų gydytojas ir psichoanalitikas Winnicottas, itin daug dėmesio skyręs mažo vaiko brendimui, užsimena, kad vaiko gebėjimas jausti kaltę yra susijęs su gebėjimu pajusti susirūpinimą dėl mamos, t. y. dėl kito asmens. Winnicottas apie tai rašo: „Kiekvienas žmogus turi įgimtą „moralinių“ tendencijų, kurių brandai reikia atitinkamos vystymosi erdvės santykių dialoge.“

Visa tai artima Adlerio mintims, ir vis dėlto Adlerio sąvoka „bendrumo jausmas“ yra visiškai savitas ir nepakeičiamas kūrinys. Neįmanoma įsivaizduoti, kad jo nebūtų giluminėje individualiojoje psichologijoje. Manėsas Sperberis vis dar teisingai sakydamas: „Praleidus tą bendrumo jausmą pro akis, Adleris tampa beveik nesuprantamas.“

Tačiau koks sąvokos „bendrumo jausmas“ turinys? Ji nusako žmogaus gilumoje esantį pamatinį jausmą – socialinio ir giliai kosminio susietumo jausmą – ir yra antitezė galios troškimui. Sintezė yra psichinė sveikata. 1920 m. kurdamas savą žmogaus modelį Adleris aprašė jį, vieną vertus, kaip nukryžiuotą ant savo reikšmingumo fikcijos, galios troškimo ir dieviškumo siekio kryžiaus, kitą vertus, kaip iš prigimties socialinei komunikacijai pasirengusią būtybę.

Vėliau – greičiausiai paveiktas centrinėje Europoje prasidedančio fašizmo ir Rusijoje gimstančio stalinizmo, dėl kurių jo apeliacija į bendrumo jausmą darėsi vis skubesnė – jis pakeitė savo dialektinį trikampį. Menkavertiškumo jausmo ir reikšmingumo siekimo antitezei buvo priešpastatyta bendrumo jausmo kaip dorovinio reikalavimo, keliamo žmogui, sintezė. Tokiu būdu Adleris bendrumo jausmą išvadavo iš ankstesnės giluminės psichologijos sampratos.

Adlerio giluminės psichologijos modelis – galios troškimo ir bendrumo jausmo poliariškumas psichikoje – praplečia požiūrį į sąmonę

Tai, Adleriui grįžus iš Pirmojo pasaulinio karo, sudarė jo sąmonės vaizdinį. Jis perteikia dvasios šviesos ir tamsos peizažą, galima būtų sakyti – baimės ir vilties peizažą. Aš pats šį vaizdinį apibūdiniu taip: „Kaip kad mumyse yra šešėlinė pusė, yra ir šviesioji mūsų sielos pusė – giliai išsisknijęs bendražmogiškumo ilgesys. Viena jėga nepanaikina kitos, tarp šių polių atsiskleidžia visa mūsų sielos gyvenimo įvairovė“. Šios dialektinėje įtampoje sąveikaujančios psichikos dalys yra pirminis kūrybinės jėgos, su kuria augantis vaikas kuria finalinį savo gyvenimo stiliaus tikslą, pagrindas. Anot Adlerio, vėliau gyvenime ši kūrybinė jėga lieka susijusi su gyvenimo stiliumi, žvelgiant toliau – žmogus yra determinuotas savojo gyvenimo stiliaus.

Šešėlinėje pusėje rasime iš egzistencinio pamestumo jausmo kylančius siekius įveikti, būti reikšmingam, galios troškimą ir galų gale dieviškumo siekimą, šviesiojoje pusėje – pagrindinis susietumo jausmas, kurį Adleris pavadino bendrumo jausmu. Aš suprantu šį žodžių junginį kaip sąmoninį pirminį žinojimą apie sambūvį. Norėčiau atkreipti dėmesį, kad sąvoka aprėpia ne tik socialinį ryšį, bet ir visą pasaulį, kuriame mes gyvename, taigi ir mūsų kosminį susietumą. Šią transcendentinę bendrumo jausmo reikšmę pakartotinai nurodė Hermannas Hellgardtas.

Šiame sąmonės paveiksle bendrumo jausmas yra esminė sudedamoji dalis. Tačiau tai lengvai suklaidina. Veikiant kultūrai, kurioje mes gyvename, šis natūralus sąmoningas mūsų psichikos žinojimas dažnai yra prarastas. Jis klesti patvairuose vaikystės santykiuose – Adleris ypatingą reikšmę teikė ankstyviesiems santykiams su mama, tačiau jis įtraukė ir platesnius socialinius santykius. Bendrumo jausmas nyksta, jei vaikas neturi sąlygų patvairiems santykiams.

Adlerio indėlis į psichoanalizę buvo tas, kad jis praplėtė požiūrį į sąmonę ir išlaisvino jį nuo tik energetinės libidinės sampratos ribotumo. Sigmundo Freudo pagrindiniai teiginiai apie sąmonę lieka galioti. Adlerio individualioji psichologija buvo, yra ir lieka gilumine psichologija, t. y. sąmonės psichologija. Bendrumo jausmas kaip ir galios troškimas priskirtini sąmonei.

Bendrumo jausmas per dažnai suvaržomas jau vaiko sieloje, o galios ir reikšmingumo troškimai perdedami. Psichoterapija – tai galioja ir individualiosios psichologijos konsultavimui ir pedagogikai – yra žmogaus sieloje sumenkusio bendrumo jausmo puoselėjimo darbas. Jo klestėjimas ankstyvojo vystymosi laikotarpiu yra glaudžiai susijęs su vertės jausmu, kai vaikas patiria, kad yra saugus, susijęs su kitais žmonėmis ir gebantis drauge prisiimti atsakomybę. Šia prasme mūsų darbas yra padrašinimo darbas. Rudolfas

Dreikursas vis siūlydavo diskutuoti apie padrašinimą. Pirmiausia tai yra darbas puoselėjant santykį, nes pažeistų savasties dalių brandinimui reikia padrašinimo, ir mūsų sielos šviesių ir šešėlinių pusių susitaikymas gali vykti tik patvriuose santykiuose, kurie orientuoti į visų žmonių lygiavertiškumo idėją. Mūsų darbas yra grumtynės už prarastos visumos atkūrimą. Mintys apie visų žmonių lygiavertiškumą, apie nedalomą asmenybės visumą, kaip ir į tikslą nukreiptas gyvenimo judėjimas – varomas tiek galios troškimo, tiek ir bendrumo jausmo – buvo adlerietiškos individualiosios psichologijos branduolys.

Iš vokiečių kalbos vertė Edita Briedienė

Nuotraukoje - dr. Raineris Schmidtas.

Bernardinai.lt